

tuknak tartották. Ezek az oltalmazó gyűjtemények a társadalom számára egyre fontosabbá váltak.

Az elektronikus források rendelkezésre állásával az archiválás szervezeti kerete drámai mértékben változik. A világon régóta megőrzést folytató 100-200 könyvtár helyett ma a JSTOR-ban több mint 3000 könyvtár fizet licenclíjat, 641 folyóirat hosszú távú elérése céljából. Ezeknek a folyóiratoknak a védelme a korábbihoz képest nemcsak jobban garantált (a minőség-ellenőrzés és a sokpéldányos fenntartás miatt), de ma a megőrzés költségei is sokkal több könyvtár között oszlanak meg! A JSTOR számos olyan könyvtárat is bevont a megőrzésbe, amelyek korábban nem végeztek archiválást; licenclíjai annyira mérsékeltek, hogy nem érik el a hagyományos archiválás költségeit sem, amellyel jóval átfogóbb hozzáférést tud nyújtani. A JSTOR üzleti modellje a széles könyvtári részvétel mellett igazságosabban, egyenletesebben osztotta el az archiválás terheit és felelősségét. Ma még nem látható, vajon az archiválási rendszer újszervezésének e példáját követni fogják-e mások, ahogy más elektronikus források is archiválási modell kialakításának igényével szembesülnek. A JSTOR sikere, amely a hozzáférés „eladása” mellett az archiválást is megoldja, talán követendőnek fog tűnni.

Az akadémiai környezetben végbemenő technológiai váltás történelmi szempontból is tanulságos. Azok a döntések, amelyek a JSTOR arculatát formálták, máshogy is alakulhattak volna; ez a megoldás tehát a sikerhez vezető útnak csak egyik változata. Ha a JSTOR a siker esettanulmánya,

akkor ez a Mellon Alapítvány rendkívül erőteljes szerepének tulajdonítható, olyan szerepnek, amelyet más alapítványok általában nem tudnak és nem is akarnak vállalni a támogatott projektek életében.

A referáló kiegészítése:

A JSTOR hazai jelenlétéről említjük meg, hogy a teljes szövegű periodikaarchívum a következő intézményekben érhető el: a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára, a Corvinus Egyetem Könyvtára, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, a Közép-európai Egyetem Könyvtára és a Magyar Nemzeti Bank Könyvtára. A magyar partnerintézmények vagy a teljes, multidiszciplináris gyűjteményre fizetnek elő, vagy az adott könyvtár profiljába illeszkedő válogatott kollektív folyóirataikhoz kérik hozzáférést. A CEU például az *Arts and Sciences I-IV* sorozatát rendeli meg kb. 400 folyóiratcím visszamenőleges állományának online elérésével, a KSH az *Arts and Sciences I-II*, 250 folyóiratcím tartalmú csomagra fizet elő 2000 óta, a Corvinus Egyetem pedig a *Business* kb. félszáz címet tartalmazó részgyűjteményéhez fér hozzá (egy részleges csomag hozzáférési díja durván félmillió forint egy évre). A JSTOR itthoni meggyökerezésében is a Mellon Alapítvány játszotta a főszerepet, hiszen a *JSTOR Participation Grant – Eastern Europe* projekt (<http://support.jstor.org/eemellon/>) keretén belül jelentős támogatást nyújt a könyvtári előfizetőknek. A kezdeti terhek zömét a Mellon állja, s az előfizetési saját rész a három-öt éves futamidő alatt fokozatosan emelkedik – a magyar közgyűjteménynek még mindig elfogadhatónak tekinthető szintre.

/SCHONFELD, Roger C.: JSTOR: a case study in the recent history of scholarly communications. = *Program*, 39. köt. 4. sz. 2005. p. 337–344./

(Bánhegyi Zsolt)

Szürke irodalom a British Libraryben: egy rejtett forrás újraéledése

A British Library gyűjteménye

Az utóbbi 40 évben a *British Library*ben (BL) épült fel a világ legnagyobb gyűjteménye szürke irodalomból. A kezdetek az 1950-es évekre nyúlnak vissza, amikor erősödtek a tudományos törekvések, és ezzel együtt nőtt a szakirodalom mennyisége. A kutatások zöme nem az Egyesült Királyságban, hanem elsősorban az USA-ban és Oroszországban folyt, és az eredményeket inkább műszaki jelentésekben tették közzé, mintsem szakfolyóiratokban. Az Egyesült Királyság kormánya úgy döntött, hogy ezeket a dokumentumokat elérhető-

vé kell tenni az ország tudományos közössége számára. Ekkor alapították a *Nemzeti Tudományos és Műszaki Kölcsönző Könyvtárat* (*National Lending Library for Science and Technology*) Boston Spában, amelyből később a *BL Dokumentumellátó Központja* lett (*British Library Document Supply Centre* = *BLDSC*). Több mint tíz évet vett igénybe, amíg azonosítani tudták az anyagok kiadóit, fejlesztették a gyűjteményt, és az elérhetőséghez szükséges rendszereket beszerezték. Ma már a legtöbb brit kutatási jelentés megtalálható a BL OPAC-jában.

A gyűjteményfejlesztés célja az értékes szürke irodalom gyarapítása volt (értékesnek azt tekintették, ami hasznos lehet a felsőoktatás, a kutató- és ipari közösség számára). A beszerzés módjai: vétel, letéti megállapodások, ajándékok és csere. A szürke irodalom egyik jellemzője, hogy nehéz megtalálni. A BL-ben az idők folyamán tapasztalatokra tettek szert, és jó kapcsolatokat alakítottak ki a szürke irodalom előállítóival és szolgáltatóival. A gyűjteményt három fő dokumentumtípus alkotja: a kutatási jelentések, a konferenciaanyagok és a tézisek.

A brit *jelentések a Nemzeti Jelentésgyűjteménybe* (*National Reports Collection*) kerülnek. Az éves gyarapodás átlagosan 17 ezer egység több mint 4000 forrásból. A dokumentumok köre: jelentések, előadások és műszaki jegyzetek a magán- és a közsféréből, amelyeket nem kereskedelmi terjesztésre állítottak elő. A gyűjtemény nagyrészt természet- és társadalomtudományos nyomtatott anyagok másolataiból áll.

A brit anyagok mellett kezdetektől fogva gyűjtik az USA és a nemzetközi szervezetek dokumentumait is. Az USA-ból elsősorban a szövetségi ügynökségektől kapják a kutatási jelentéseket, számuk meghaladja a 4 milliót. Ennek az állományrésznek a többsége mikrofilmen van, bár az utóbbi időben egyre több ügynökség tér át a dokumentumok teljes szövegének digitális közzétételére. A nemzetközi szervezetek anyagai mintegy 300 ezer egységet tesznek ki.

Más könyvtárakhoz hasonlóan a BL-ben sem katalogizálják az összes anyagot. A brit kutatási jelentések bekerülnek a katalógusba, az USA-sorozatok azonban nem. Ezek kereséséhez a terjesztő ügynökségek segédeszközeit (indexek, adatbázisok, bulletinek) veszik igénybe, amikor egy-egy dokumentumot keresnek az állományban.

A gyűjtemény másik fontos részét a *konferenciaanyagok* képezik. Az előadások szövegét sokszor jóval a konferencia előtt kell beadni, és később szakfolyóiratokban publikálják őket. A konferenciákat sokszor azért rendezik, hogy megvitassák egy adott szakterületen az elért eredményeket, így sok esetben az előadások anyagai és a cikkek tartalmukban és stílusukban jelentősen eltérnek egymástól. Egy, a JISC számára végzett kutatás is bizonyítja, hogy a konferenciák továbbra is fontos információforrást jelentenek a kutatók számára, különösen a természet- és a társadalomtudományok területén.

A BL-ben található a világ egyik legátfogóbb angol nyelvű konferenciagyűjteménye: mintegy 400 ezer rendezvény anyaga, éves gyarapodása átlagosan 16 ezer rekord. Ahhoz, hogy a konferenciaanyagokat megtalálják, minden beérkező könyvet és folyóiratot átnéznek. Az így azonosított konferenciák anyagait előadásként indexelik, és teszik elérhetővé az *Inside* és a *Zetoc* szolgáltatásban, valamint a BL honlapján található integrált katalógusban. A felhasználók biztosak lehetnek abban, hogy a könyvtár katalógusában csak olyan dokumentumról található információ, amely papíron vagy elektronikusan megvan az állományban.

A *tézisgyűjteményben* 1971 óta majdnem az összes doktori (PhD) disszertáció megtalálható. A gyűjtemény gyarapítása meglehetősen szervezetlenül indult, az 1970-es évek előtt ad hoc jelleggel kapták a dokumentumokat, az 1970–1980-as években átfogó gyűjtésre törekedtek, míg az utóbbi időben csak azokat kéri be az egyetemektől, amelyeket a felhasználók igényelnek. A tézisek többségét mikrofilmen kölcsönzik. A tézisek teljes szövegének elektronikus elérhetőségében az Egyesült Királyság lemaradt a többi ország mögött. A BL az *ETHoS* (*Electronic Theses Online Service* = *elektronikus tézisek online szolgálata*) projekt keretében a felsőoktatási intézményekkel együtt fejleszti a tézisek teljes szövegének elérhetővé tételét a kutatók számára.

A hazai dokumentumok mellett a gyűjtemény több mint 475 ezer észak-amerikai doktori tézist is tartalmaz, ezek gyarapítását 2001 szeptemberében szüntették meg. További kisebb gyűjtemények is vannak Boston Spában, például több mint félmillió egyedi fordítás, 240 folyóirat teljes anyagának (borítótól borítóig) fordítása, és kb. 50 folyóirat, amelynek anyagát válogatva fordították le.

A BL-ben még vannak olyan gyűjtemények, amelyek valójában a szürke irodalomhoz tartoznak, de nem úgy kezelik őket. Ezek elsősorban a természet- és a társadalomtudományokat érintik. Ide tartoznak a szabadalmi leírások, a vállalati irodalom, a hivatalos dokumentumok, a hírlevelek és a kereskedelmi folyóiratok (ez utóbbiakat időszaki kiadványokként dolgozzák fel).

A szürke irodalom szolgáltatása

A BL több mint 40 éve folytat könyvtárközi kölcsönzést és dokumentumszolgáltatást. A kérések 60%-a az Egyesült Királyságból érkezik, 40%-a

külföldről. 2003-ban a BLDSC több mint 110 ezer szürke irodalomra vonatkozó megrendelést kapott, ami az évi teljesítés 5%-a. A teljesítés kb. 85%-os. A szürke irodalom természetéből adódik, hogy bibliográfiai adatai sokszor felületesek, a hivatkozások nem pontosak, ami a nem teljesített kérések fő oka. Nem meglepő, hogy azokat a megrendeléseket könnyebb teljesíteni, amelyeknek katalógusban vagy adatbázisban nyomukra lehet bukkanni.

Bár a szürke irodalom nagy része nem felhasználóbarát hordozón készült (pl. mikrofilmen), a dokumentumokat elektronikusan is tudják szolgáltatni a BL SED (*Secure Electronic Delivery* = *Biztonságos elektronikus szolgáltató*) rendszerén keresztül. Ez azt jelenti, hogy a megrendelő a kért dokumentumot az általa megjelölt formában, pl. biztonságos pdf-ben kapja számítógépére.

Jövőkép

A korábbi, főleg papíralapú világban nehéz volt a szürke irodalmat beszerezni. Az internet és az elektronikus hordozók elterjedésével a szürke irodalom is elérhetőbbé vált: intézeti adattárak, kormányzati és intézményi honlapok szabad hozzáférést kínálnak saját állományukhoz. A szürke irodalomra vonatkozó használói igények és szolgáltatási módok is jelentősen változtak. Számos szolgáltató felismerte a szürke irodalom fontosságát, pl. az *Amerikai Pszichológiai Társaság* az ismert *PsychInfo* adatbázist kiegészítette a *PsycEXTRA* szürke irodalmat tartalmazó adatbázissal, a *Thomson Scientific*nél fejlesztik a *Web Citation Indexet*, amely a preprintek, műszaki jelentések, disszertációk, konferenciaanyagok és a szürke irodalom más típusainak megtalálását segíti. Az *Elsevier* tudományos keresőmotorja, a *Scirus* számos információforrást keres végig, beleértve az intézeti adattárakat is. Úgy látszik, felismerték, milyen értékes információkat hagytak eddig figyelmen kívül. Nemcsak „harmadik személyek” dolgoznak a szürke irodalomhoz való hozzáférés könnyítésén, hanem a dokumentumok előállítói is: honlapokat fejlesztenek, hogy a keresőmechanizmusok megtalálják őket, és ezzel szolgáltatókká

váljanak a nagyközönség számára. Példa erre az USA szövetségi ügynökségeinek *GrayLIT Network* hálózata, amely az *Információs Hídon* (*Information Bridge*) keresztül lehetővé teszi, hogy a felhasználók közvetlenül elérjék az *Energetikai Minisztérium* műszaki jelentéseinek teljes szövegű adatbázisát.

A szürke irodalom jövőjéről előadásokban és a viták során kétségeiket fogalmazták meg a 2005 decemberében tartott konferencia (*7th International Conference on Grey Literature*) résztvevői. Két álláspont alakult ki: az egyik szerint a szürke irodalom még szürkébb lesz, míg mások úgy gondolják, hogy megszűnik a különbség a szürke és a nem szürke irodalom között. Ez már bebizonyosodott az intézeti adattáraknál.

Bár az internet a szürke irodalom megtalálásának számos korábbi problémáját megoldja, az előállítók és a szolgáltatók számára újabb kérdéseket vet fel. A bibliográfiai szabványok és számbavétel hiánya miatt a szürke irodalom mindig is rendezetlen terület volt, fejlődésében újabb kihívások várhatók. Az elektronikus publikálás növeli a szürke irodalom ideiglenes jellegét. A honlapokon lévő digitális anyagok könnyen – néhány hónap vagy év alatt – elvesznek. A szürke irodalom több korábbi előállítója ma már csak letölthető elektronikus változatot ad közre. Számos intézmény kezdett el foglalkozni a hosszú távú megőrzés problémájával. A BL-ben is folyik a digitális megőrző rendszer fejlesztése.

A szürke irodalom tovább él, és a kapcsolódó kérdések ezután is megoldásra várnak. Az információs világban végbemenő változások kikerülhetetlenek, és folyamatosan gyarapodnak. Változatlan viszont, hogy a BL továbbra is aktív szerepet játszik ennek a fontos forrásnak a megőrzésében és hozzáférhetővé tételében.

TILLET, Samantha-NEWBOLD, Elizabeth: *Grey literature at The British Library: revealing a hidden resource.* = *Interlending & Document Supply*, 34. köt. 2. sz. 2006. p. 70–73./

(Jáki Éva)